

Efektywność kształcenia jako działanie wypadkowe różnorodnych czynników. Czynnik ekonomiczny

MICHAŁ HNATIUK*

Narodowy Uniwersytet Politechnika Lwowska, Lwów, Ukraina
Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna, Jarosław, Polska

W artykule przedstawiono różnorodne aspekty efektywności kształcenia. Zaprezentowano zmienne niezależne: czynniki subiektywne oraz obiektywne, warunkujące efektywność procesu nauczania-uczenia się. Zwrócono uwagę na inne determinanty efektywności, w szczególności na czynnik ekonomiczny.

Przeprowadzono analizę komparatystyczną, w której uwidoczniło się działanie czynnika ekonomicznego na badane systemy edukacji. Przedstawiając źródła finansowania jednostek oświatowych w Polsce i w Ukrainie oraz kwoty środków finansowych przyznawanych na realizację zadań oświatowych w tych systemach edukacji, podjęto próbę dookreślenia miary wpływu czynnika ekonomicznego na oświatę, w tym także na efektywność kształcenia.

SŁOWA KLUCZOWE: czynniki subiektywne, obiektywne oraz społeczne, efektywność kształcenia, pedagogika, środki finansowe przyznawane na oświatę, źródła finansowania jednostek oświatowych.

The effectiveness of education as an accidental consequence of various factors. The economic factor

This article presents various aspects of learning effectiveness. Independent variables are presented – subjective and objective factors conditioning the effectiveness of the teaching-learning process. Attention is drawn to other determinants of effectiveness, in particular the economic factor. A comparative analysis was conducted, in which the impact of the economic factor on the studied education systems was highlighted. By presenting sources of financing for educational units in Poland and Ukraine, as well as the amounts of financial resources allocated for the implementation of educational tasks in these education systems, an attempt was made to specify a measure of the impact of the economic factor on education, including the effectiveness of education.

KEYWORDS: educational effectiveness, funds allocated to education, pedagogy, sources of funding for educational units; subjective, objective and social factors.

Wprowadzenie

Efektywność kształcenia to zagadnienie, które od dawna nurtuje badaczy. Pozostaje ono nadal przedmiotem badań oraz tematem licznych prac naukowych (Błażejowski, 2013;

*E-mail: hnatiuk@op.pl

Dolata i in., 2014; Jeruszka, 2013; Kabaj, 2000; Закачнов, 2013). Ciągłość w zainteresowaniu daną problematyką tłumaczy się tym, że na efektywność procesu dydaktycznego wpływa duża liczba zmiennych, których ujęcie i pomiar nie jest zadaniem łatwym, co w pewnym sensie jest wyzwaniem dla świata naukowego.

W literaturze przedmiotu efektywność kształcenia ujmuje się w różnych aspektach. Barbara Liberska (1974, s. 19), prowadząc rozważania nad efektywnością kształcenia, zaznacza, że

konieczny jest rachunek ekonomiczny [wyróżnienie M. H.], określający optymalne proporcje między nakładami na wykształcenie społeczne a przyszłymi korzyściami z tego tytułu w postaci wzrostu dochodu narodowego. Chodzi o racjonalne wykorzystanie społecznych nakładów na kształcenie specjalistów w różnych dziedzinach gospodarki zarówno co do ilości, jak i jakości zdobytego przez nich wykształcenia.

Zatem w aspekcie ekonomicznym badanie efektywności wykształcenia, jako końcowego efektu kształcenia, prowadzi do analizy „prawidłowości, warunków i czynników, które są związane z optymalnym przygotowaniem i wykorzystaniem wiedzy i umiejętności absolwentów” (Liberska, 1974, s.19–20).

W aspekcie pedagogicznym badanie efektywności kształcenia sprowadza się do analizy czynników, które ułatwiają lub hamują proces kształcenia. W danym kontekście efektywność kształcenia uczniów (studentów, słuchaczy) przedstawia się jako stosunek uzyskanych wyników (osiągnięć edukacyjnych) do wymogów obowiązujących programów nauczania. Według Jurija Babanskiego (1979, s. 68) efektywność procesu dydaktycznego należy mierzyć „przede wszystkim wynikami skutecznego uczenia się uczniów, a także pozytywnymi zmianami w ich wychowaniu i rozwoju”.

Innym aspektem efektywności kształcenia jest to, że można ją przedstawić zarówno w wymiarze ilościowym, jak i w wymiarze jakościowym. Uzyskiwany w procesie kształcenia oraz mierzony ocenami szkolnymi stosunek poziomu wiedzy, umiejętności i nawyków uczniów do poziomu wymogów programów nauczania odzwierciedla ilościowy wymiar efektywności kształcenia. Natomiast przyrost pozytywnych zmian w wychowaniu i rozwoju podopiecznych, m.in. kształtowanie nowych poglądów, wartości, cech charakteru itp., określa jakościowy wymiar efektywności edukacji.

Należy podkreślić, że nawet w tym samym aspekcie pojęcie efektywności kształcenia przedstawia się w sposób niejednoznaczny. Dla przykładu, uzyskiwane efekty kształcenia według Ignacego Kuźniaka (1980, s. 118) ujmuje się jako „wypadkową działających na ucznia różnorodnych bodźców przejawiających się w czynnikach społeczno-ekonomicznych, biologiczno-psychologicznych i pedagogicznych”. Z punktu widzenia Kazimierza Denka efektywność kształcenia jest funkcją zmiennych niezależnych procesu dydaktyczno-wychowawczego (Denek, 1980).

Analizując prace naukowe o tematyce efektywności procesu kształcenia (Babanski, 1979, 1985; Błażejowski, 2013; Denek i Mościcki, 1980; Jeruszka, 2013; Kozłowski i Malicka, 1979; Leja, 1980; Liberska, 1974; Maziarz, 1976; Palka, 1977; Perrot, 1995; Radwiłowicz, 1968; Siwińska, 1980 i in.), dostrzeżono, że szereg zmiennych niezależnych warunkujących daną efektywność określa się jako czynniki subiektywne oraz obiektywne. Przykładowo model efektywności kształcenia (E) według Kazimierza Denka przedstawia się jako funkcję (f) tychże czynników. Czynniki subiektywne (Sb) uwzględniają nauczycieli (N) i uczniów (U) oraz odpowiadające tym osobom procesy nauczania (n) i uczenia się (u), a czynniki obiektywne (Ob) – cele kształcenia (c), treści nauczania (t), zasady nauczania (z), metody nauczania (m), formy organizacyjne (o), infrastrukturę (i), współdziałania nauczycieli z uczniem

w zakresie wyników nauczania (w) i sztukę uczenia się (s) oraz czynnik czasu. Stąd, efektywność kształcenia ujęto za pomocą następującego zapisu (Denek, 1992):

$$E = f(N, U, n, u, c, t, z, m, o, i, w, s).$$

Przytoczony wzór uważa się za klasyczny, mimo to nie przypisuje się mu uniwersalnego lub interdyscyplinarnego charakteru efektywności. Co więcej, w *Encyklopedii pedagogicznej XXI wieku* zaznacza się, że „jest to oczywiście tylko pewna formuła ogólna, którą trudno uznać za definicję, a raczej za pewne przybliżenie samego pojęcia efektywności kształcenia” (Śnieciński, 2003, s. 997).

Badania empiryczne prowadzone w tym kierunku potwierdziły, że czynnik subiektywny jest głównym, a zarazem bardzo złożonym predyktorem efektywności kształcenia. O jego pierwszoplanowości decyduje to, że nadaje on kierunek całemu procesowi dydaktycznemu, tym samym bezpośrednio powoduje wzrost lub obniżenie efektywności kształcenia.

Złożoność danego czynnika dostrzega się w tym, że proces dydaktyczny w dużym stopniu zależy nie tylko od ukierunkowania, ale również od różnego rodzaju uwarunkowań.

Do najważniejszych uwarunkowań procesu dydaktycznego należą uwarunkowania psychologiczne, socjologiczne, społeczne oraz pedagogiczne. W celu zilustrowania siły ich wpływu na proces edukacyjny warto przedstawić wyniki niektórych badań pedagogicznych uzyskane zarówno w stosunkowo odległych czasach¹, jak i w czasach obecnych. W sposób jednoznaczny stwierdza się w nich, że:

- jedną z przyczyn niepowodzeń szkolnych na świecie i w Polsce są nierówności ekonomiczne decydujące o statusie społecznym. W krajach o zróżnicowanym poziomie społeczno-edukacyjnym nasilają się niepowodzenia edukacyjne. W krajach egalitarnych, świadczących usługi pomocowe, osiągnięcia edukacyjne są bardziej wyrównane (Furmańska, 2014);
- najważniejszym czynnikiem warunkującym efektywność pracy dydaktycznej jest wykształcenie nauczyciela. Poziom wykształcenia nauczyciela ma związek z wynikami jego ociągnięć dydaktycznych (Kozłowski i Malicka, 1979). Nie należy jednak mówić o prostej zależności między formalnym przygotowaniem nauczycieli do pracy a osiągnięciami szkolnymi uczniów. Lepsze wyniki nauczania uzyskują również nauczyciele o stosunkowo niższych kwalifikacjach (Niedośpiał, 1983);
- główną barierą osiągania wysokiej skuteczności edukacji jest niski poziom wewnętrznej motywacji uczniów. W staraniach o jej podnoszenie warto zająć się zarówno uczniowską, jak i nauczycielską motywacją do pracy (Sawiński, 2015);
- podopieczni wykazujący wyższy poziom rozwoju fizycznego uzyskują lepsze wyniki w testach, co może sugerować związek między tymi aspektami rozwoju. Dlatego w większym niż dotychczas stopniu należy brać pod uwagę czynniki determinujące biologiczną stronę rozwoju ucznia (Telus, 1983);
- „okazało się również, iż «poziom kultury» badanych rodzin, mierzony wykształceniem rodziców stanowi jeden z ważniejszych czynników środowiskowych, warunkujących wyniki nauczania. Uczniowie, których rodzice legitymują się wyższym poziomem wykształcenia, zajmują wyższe pozycje na skali ocen” (Dąbrowska, 1983, s. 81);
- „pomimo wielu prób reformowania szkoły i oświata nie nadążają za charakterem i tempem zmian społecznych, gospodarczych i kulturowych [...]” (Skrzypniak, 2014, s. 52).

¹ Badania dotyczące uwarunkowań osiągnięć szkolnych uczniów prowadzono w latach 80. XX w.

Zaprezentowane wyniki badań są kolejnym argumentem na poparcie tego, że po pierwsze czynnik subiektywny jest podatny na uwarunkowania społeczne oraz psychologiczno-pedagogiczne; a po drugie charakter danego czynnika jest niezwykle złożony.

Złożoność zmiennej (czynnika subiektywnego) ujawnia się również w tym, że z czynnikiem subiektywnym jest mocno skorelowany czynnik obiektywny. Analizując tę korelację, dostrzegamy, że stosowane na lekcjach metody i zasady nauczania czy odpowiedni dobór treści w znacznym stopniu zależy od psychologicznych, socjologicznych oraz pedagogicznych uwarunkowań podopiecznych.

Warto podkreślić, że czynników determinujących efektywność kształcenia jest bardzo wiele. Obok czynników subiektywnych i obiektywnych dostrzegamy szereg innych. Niektóre z nich zgrupowano i przedstawiono jako czynniki społeczne. Do grupy czynników społecznych zaliczono m.in.: czynniki polityczne, technologiczno-informacyjne oraz ekonomiczne.

Dostrzeżono, że czynniki społeczne w znacznym stopniu przeobrażają politykę edukacyjną badanych krajów oraz powodują istotne zmiany jakościowe i ilościowe w placówkach oświatowych. Zatem jeśli którykolwiek z bodźców społecznych wpływa na system edukacji, to pośrednio oddziałuje on także na proces dydaktyczny, w tym również na efektywność kształcenia. W tym kontekście należy rozważać pewne zależności efektywności kształcenia od czynników społecznych.

W niniejszym artykule ograniczę się do jednego z bodźców społecznych, a mianowicie czynnika ekonomicznego. Myślę, że analiza tego czynnika będzie bardziej wartościowa, jeśli podjęta zostanie próba porównania dwóch podobnych, lecz nie identycznych zjawisk. Z tego względu zdecydowano się porównać, w jakim stopniu czynnik ekonomiczny determinuje polską edukację, a w jakim stopniu oddziałuje on na oświatę w innym kraju. Jako kraj do porównania wybrano Ukrainę. O wyborze tego kraju przesądziło to, że transformacja systemowa w Ukrainie rozpoczęła się w okresie zbliżonym do czasu przemian społecznych w Polsce. Ten fakt w pewnym stopniu ułatwia badanie komparatystyczne oraz generalizowanie wyników badań.

W pierwszej części badań porównawczych zdecydowano się przedstawić wzajemną korelację czynników warunkujących efektywność kształcenia, w drugiej zaś – źródła finansowania jednostek oświatowych w Polsce i Ukrainie oraz kwoty środków finansowych przyznawanych na realizację zadań oświatowych w dwóch odmiennych systemach edukacji. Analiza danych pozwoli udzielić odpowiedzi na pytania badawcze:

1. Czy czynnik ekonomiczny – środki finansowe przyznawane na realizację zadań oświatowych wywierają wpływ na polski i/lub ukraiński system edukacji?
2. Czy w perspektywie czasu oddziaływanie czynnika ekonomicznego na badane systemy edukacji, pośrednio także na efektywność kształcenia ma charakter wzrostowy, stały czy spadkowy?

Prezentowane wyniki badań obejmują lata od 2000 do 2019.

1. Korelacja czynników warunkujących efektywność kształcenia

Analiza literatury przedmiotu (Hnatiuk, 2019, 2020a, 2020b) daje podstawy, by twierdzić, że czynniki społeczne (polityczne, ekonomiczne, technologiczno-informacyjne i in.) w znacznym stopniu warunkują system edukacji oraz pośrednio oddziałują na proces dydaktyczny. W dodatku są one mocno skorelowane między sobą. Czynnik ekonomiczny jest zależny od bodźców politycznych, a czynnik technologiczno-informacyjny jest uwarunkowany czynnikiem ekonomicznym. Podam kilka przykładów.

Rządzące w krajach partie polityczne (reprezentujące czynnik polityczny) corocznie zatwierdzają budżet, tym samym przyjmują odpowiedzialność za stan ekonomiczny kraju. Czasami bezpośrednio, a czasami pośrednio oddziałują one na ekonomikę kraju, warunkują i/lub modyfikują wysokość subwencji oświatowych (czynnik ekonomiczny) przyznawanych na edukację. W danym kontekście czynnik ekonomiczny jest w pewnym stopniu zależny od czynnika politycznego.

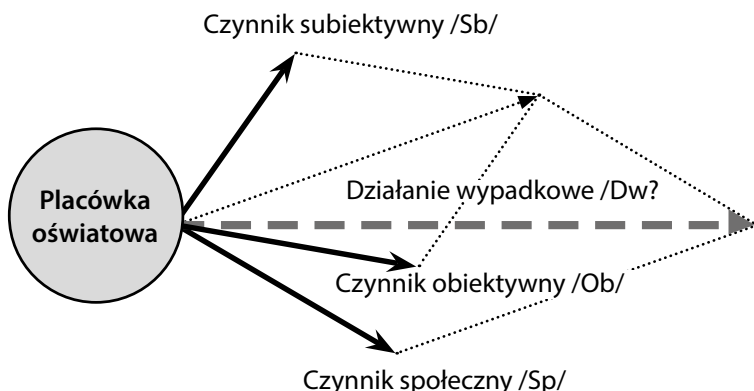
W stosunku do bodźca technologiczno-informacyjnego czynnik ekonomiczny jest czynnikiem niezależnym, a nawet nadrzędnym. Od wysokości środków finansowych przyznawanych na realizację zadań oświatowych w dużym stopniu zależy zakres oraz tempo wprowadzenia technologii informacyjno-komunikacyjnych (czynnika technologicznego) do placówek oświatowych. W tym przypadku czynnik ekonomiczny (który w pewnym stopniu jest skorelowany z czynnikiem politycznym) warunkuje czynnik technologiczno-informacyjny. Od czynnika ekonomicznego zależy, w jakiej ilości i kiedy do szkół trafią nowe środki dydaktyczne, np. nowe komputery i/lub oprogramowanie.

Wzajemna korelacja czynników społecznych ma zarówno mocne, jak i słabe strony. W jednym przypadku dana zależność wspiera procesy społeczne, w tym także system edukacji, w innym – hamuje przeobrażenia społeczne oraz oświatowe (Hnatiuk, 2016, 2017).

Uwzględniając twierdzenia, iż głównymi czynnikami warunkującymi efektywność kształcenia są czynniki subiektywne oraz obiektywne, należy dodać, że czynniki społeczne pośrednio wywierają wpływ na system edukacji i są kolejnym, dodatkowym ogniwem determinującym proces dydaktyczny.

Działania czynników subiektywnych, obiektywnych oraz społecznych warunkujących efektywność kształcenia zaproponowano przyrównać do działań wektorowych. Z uwagi na fakt, że są one skierowane na system edukacji, należy je ujmować jako pedagogiczne wektory. Każdy z wektorów posiada wartość (wartość edukacyjną), kierunek działania (ukierunkowany na realizację celów edukacyjnych) oraz punkt przyłożenia (placówki oświatowe). Zintegrowane oddziaływanie wektorów (w oparciu o metodę dodawania wektorów) zaproponowano ująć jako działanie wypadkowe $/D_w/$.

Układ czynników warunkujących efektywność kształcenia zaprezentowano w sposób graficzny (Rysunek 1). Należy zaznaczyć, że poszczególne wektory na Rysunku 1 nie odtwarzają faktycznej wartości danych czynników (otrzymanych z obliczeń), lecz ilustrują mechanizm działania (czynnika) wypadkowego.

Rysunek 1. Czynniki warunkujące efektywność kształcenia.

Źródło: opracowanie własne.

Uznano, że efektywność kształcenia /E/, jest wynikiem działania wypadkowego /Dw/ układu czynników subiektywnych /Sb/, obiektywnych /Ob/ oraz społecznych /Sp/, które w określonym czasie /T/ determinują proces edukacyjny, w tym także efektywność kształcenia.

W powiązaniu strukturalnym efektywność kształcenia zaproponowano wyrazić za pomocą następującego wzoru:

$$\frac{Sb+Ob+Sp}{T} = Dw \Rightarrow E$$

Warto podkreślić, że działanie czynnika wypadkowego lub w skrócie działanie wypadkowe nie równa się efektywności kształcenia. Efektywność kształcenia jest wynikiem działania wypadkowego. Ten wynik działania jest zmienny, pozostaje zależny od konfiguracji czynników, czasu (trwałości) oraz siły ich oddziaływania w poszczególnej placówce oświatowej.

1.1. Źródła finansowania jednostek oświatowych w Polsce

W Polsce przedszkola, szkoły i placówki publiczne są zakładami budżetowymi, co oznacza, że koszty swojej działalności pokrywają ze środków budżetu państwa. Środki finansowe przyznawane na każdego ucznia są równe 100% średniego kosztu edukacji ucznia w szkole publicznej (Dz. U. nr 95, poz. 425). Jak zaznacza Stefan M. Kwiatkowski (2000, s. 16) „władze centralne w dalszym ciągu decydują o wysokości nakładów przyznawanych szkołom, ponoszą także ogólną odpowiedzialność finansową. W finansowaniu szkół współuczestniczą na ogół lokalne organy administracji. Realizują one zadania inwestycyjne i infrastrukturalne”.

Przedstawiając kwestie finansowania jednostek oświatowych, warto zaznaczyć, że algorytm naliczania subwencji dla jednostek samorządu terytorialnego był początkowo oparty na kalkulacjach związanych z liczbą etatów nauczycielskich. Od 2000 r. przyjęto nową zasadę: „pieniądz idzie za uczniem”. Samorzady dostają więc swoje bony oświatowe na każdego ucznia, który kształci się w szkołach znajdujących się na ich terenie (Gęsicki, 2002, s. 100).

Należy zaznaczyć, że poglądy Związku Nauczycielstwa Polskiego (ZNP) na temat bonu oświatowego nie są zbieżne z poglądami Ministerstwa Edukacji i Nauki (MEiN). Zdaniem ZNP „idea bonu edukacyjnego nie może być traktowana jak dogmat w zakresie finansowania oświaty [...]. Na terenach wiejskich i słabo zurbanizowanych dzieci mają ograniczone możliwości wyboru szkoły, zatem główna idea bonu tam się nie sprawdzi” (Szczepańska i Wrześniewski, 2006).

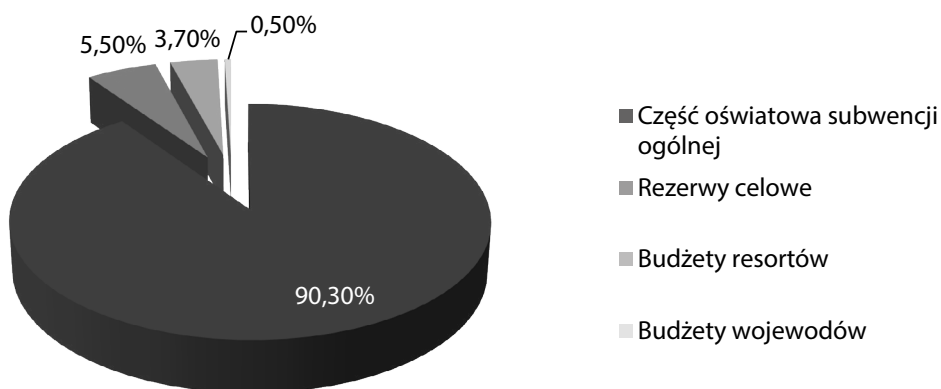
Oprócz szkół publicznych, które pokrywają koszty swojej działalności w głównej mierze z subwencji oświatowej, wzrasta liczba szkół niepublicznych. Środki na pokrycie swojej działalności szkoły niepubliczne uzyskują z chętnego wpłacanego przez rodziców uczniów. Innym lub dodatkowym źródłem finansowania takich szkół mogą być środki od fundacji czy prywatnych przedsiębiorstw. W przypadku spełnienia odpowiednich kryteriów (obowiązujących dla szkół publicznych) niepubliczne jednostki oświatowe i wychowawcze mogą uzyskać uprawnienia szkoły lub placówki publicznej oraz otrzymywać subwencje oświatowe w tej samej wysokości co szkoły publiczne (Dz. U. nr 95, poz. 425). Według Janusza Gęsickiego (2002, s. 100, 101) „pierwsze zgody na prowadzenie tego typu szkół wydano już w 1989 r. Wprowadzając odpowiednie przepisy w tym zakresie, ustawa z 1991 r. sankcjonowała i nadawała ramy prawne oddolnemu ruchowi społecznemu dążącemu do tworzenia szkół przez organizacje społeczne, wyznaniowe i osoby prawne”.

Wydatki na oświatę i wychowanie oraz edukacyjną opiekę wychowawczą każdego roku określa ustawa budżetowa. Poniżej dla przykładu podano zakładane wydatki budżetu państwa na oświatę w roku 2015 według ustawy budżetowej z 15 stycznia 2015 r. (Dz. U. poz. 153). Wspomniane wydatki ujmowane są w:

- części oświatowej subwencji ogólnej (40 mld 377 mln zł),
- budżetach właściwych ministrów (1 mld 670,1 mln zł),
- budżetach wojewodów (201,5 mln zł),
- kilku wielozadaniowych rezerwach celowych (2 mld 471,4 mln zł) (Mniejszości Narodowe i Etniczne, MSWiA, 2015).

Jak wynika z obliczeń, łączna kwota pieniędzy, która została przekazana jednostkom samorządów terytorialnych oraz innym podmiotom prowadzącym szkoły i placówki publiczne i niepubliczne na finansowanie zadań oświatowych i wychowawczych w 2015 r., sięgnęła 44 mld 720 mln zł i była o 2,0% większa w stosunku do roku poprzedniego (Mniejszości Narodowe i Etniczne, MSWiA, 2015).

Podział środków finansowych na oświatę w sposób graficzny przedstawiono na Rysunku 2.

Rysunek 2. Źródła finansowania jednostek oświatowych w Polsce w 2015 r.

Źródło: Mniejszości Narodowe i Etniczne, MSWiA (2015).

Na podstawie zgromadzonych danych jednoznacznie stwierdzono, że w Polsce czynnik ekonomiczny wywiera ogromny wpływ na system edukacji, w szczególności na szkoły publiczne, ponieważ koszty działalności danych placówek oświatowych pokrywa się z oświatowej subwencji ogólnej. Dostrzega się prostolinijną zależność systemu edukacji od czynnika ekonomicznego – wsparcia finansowego przyznawanego z budżetu państw.

2. Wysokość środków finansowych przyznawanych na oświatę w Polsce

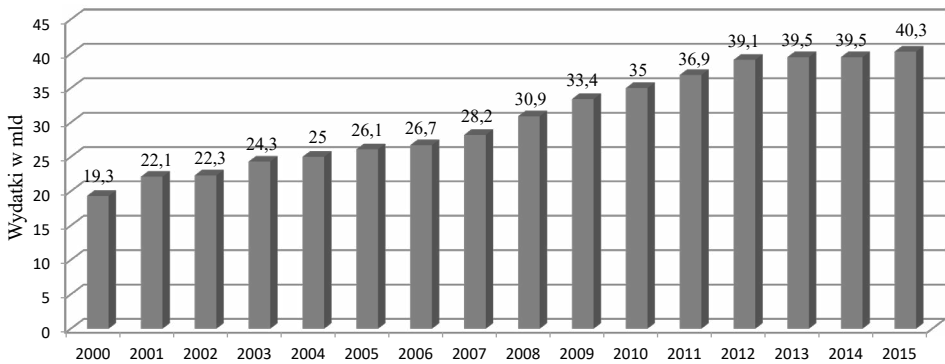
W niniejszym artykule informacja o wysokości środków państwowych przeznaczanych na realizację zadań oświatowych jest ważna z kilku powodów. Po pierwsze zilustruje ona tempo zmian subwencji oświatowej przyznawanej na edukację w Polsce na przestrzeni lat, poczynając od roku 2000 aż do roku 2015. Po drugie dookreśli miarę wpływu czynnika ekonomicznego na oświatę. Po trzecie wreszcie pomoże ustalić tendencję (wzrostową, stałą lub spadkową) przyznawanych środków finansowych na realizację zadań oświatowych.

Analiza wyżej wymienionych przesłanek pozwoli ustalić, czy wpływ czynnika ekonomicznego na system edukacji (w szerszym kontekście) oraz na efektywność kształcenia (w węższym kontekście) wzrasta, czy słabnie.

W drugim etapie badań porównawczych przyjęto założenia, że subwencja oświatowa w istotny sposób wspiera edukację. Im więcej środków finansowych przyznaje się placówkom oświatowym, tym nowocześniejszy staje się proces dydaktyczny, tym bardziej wzrasta wydajność pracy kadry pedagogicznej. W rezultacie zwiększa się efektywność kształcenia.

Jak wynika z Rysunku 2, znacząca część środków finansowych przyznawanych na realizację zadań oświatowych w Polsce pochodzi z subwencji ogólnej. Wspomniana subwencja jest znaczącym wsparciem dla jednostek samorządu terytorialnego (JST) oraz podmiotów innych niż JST. Stanowi ona aż 90% wszystkich wydatków państwa przyznawanych na oświatę. Na podstawie danych statystycznych (Główny Urząd Statystyczny [GUS], 2015) oraz innych materiałów źródłowych (Mniejszości Narodowe i Etniczne, MSWiA, 2015) stwierdzono, że w 2000 r. kwota części oświatowej subwencji ogólnej wyniosła 19 mld 367 mln zł. Warto zatem prześledzić, jak zmieniała się ona na przestrzeni 15 lat. Zmiany części oświatowej subwencji ogólnej zilustrowano na Rysunku 3.

Wydatki na edukację w Polsce (mld złotych)

Rysunek 3. Kwota części oświatowej subwencji ogólnej (mld zł) w latach 2000–2015.

Źródło: Mniejszości Narodowe i Etniczne, MSWiA. (2015).

Przeprowadzając analizę porównawczą, można zauważyć, że w latach 2000–2015 subwencja oświatowa wzrosła o 21 mld 010 mln zł, tj. o 108,5%. W roku 2000 stanowiła ona 19 mld 367 mln zł, a w roku 2015 – już 40 mld 377 mln zł. Warto zaznaczyć, że liczba uczniów w omawianym okresie zmniejszyła się o 2373 (z 7477 w roku 2000 do 5104 tys. w roku 2015), tj. o 31,7%. W okresie tym zmniejszyła się również liczba nauczycieli o 63 342 (z 546 571 w roku 2000 do 483 229 w roku 2015) (Mniejszości Narodowe i Etniczne, MSWiA, 2015).

Należy zaznaczyć, że środki finansowe na oświatę przydzielane są przez rządzące formacje polityczne, które uchwalają budżet państwa. Możemy zatem mówić o podmiocie wewnętrznym sterującym zarówno polityką edukacyjną państwa, jak i finansowaniem jednostek oświatowych. Obok podmiotu wewnętrznego dostrzeżono również podmiot zewnętrzny. Jest nim Unia Europejska², która dąży do stworzenia europejskiego wymiaru nauczania.

² Jak zaznacza B. Śliwerski, „polityka oświatowa Polski ma już coraz mniej wspólnego z jej charakterem narodowym, kulturowym, a coraz silniej determinowana jest przez obcych”. Zob. B. Śliwerski, 2015, s. 271.

Pod wpływem podmiotu zewnętrznego, szczególnie w kontekście europejskiej idei uczenia się przez całe życie, w Polsce powstawały nowe strategie i nowe kierunki rozwoju kształcenia ustawicznego. Dobrym przykładem tego oddziaływania jest program operacyjny Kapitał Ludzki, który w 85% jest finansowany ze środków unijnych i w 15% ze środków krajowych (Gawroński i Kwiatkowski, 2014). W ramach tego programu realizowano szereg projektów określanych jako priorytety. Na ich realizację „polska oświata uzyska wsparcie w wysokości 2,3 mld EUR/ Priorytet III «Wysoka jakość systemu oświaty» i Priorytet IX «Rozwój wykształcenia i kompetencji w regionach»” (Gawroński i Kwiatkowski, 2014). Współpraca z partnerami europejskimi dawała także możliwość realizacji wielu innych projektów i programów edukacyjnych, m.in.: Erasmus+, Sokrates, Leonardo da Vinci, Youth, Europass, Ploteus, Euroguidance, Euraxess.

Z badań wynika, że środki finansowe przyznawane na oświatę w Polsce pochodzą ze źródeł krajowych i zagranicznych. Źródłem krajowym jest budżet państwa³. Kwoty z budżetu państwa przyznawane na realizację zadań oświatowych systematycznie rosną. W wydatkach na edukację w okresie od 2000 r. do 2015 r. zarysowała się tendencja wzrostowa.

Największym zagranicznym źródłem finansowania oświaty w Polsce są fundusze europejskie. Wsparcie finansowe, które uzyskuje Polska na realizację różnorodnych programów i projektów europejskich jest znaczące i zauważalne przez społeczeństwo. Dodać należy, że wysokość tych środków z roku na rok powiększa się⁴, zarysowując przy tym trend wzrostowy.

Wobec tego należy uznać, że wpływ czynnika ekonomicznego na polski system edukacji, pośrednio także na efektywność kształcenia, ma charakter wzrostowy.

Analizując wpływ bodźca ekonomicznego na polski system edukacji, warto prześledzić, czy ten czynnik oddziałuje również na ukraiński system oświat.

3. Finansowanie oświaty w Ukrainie

W Uchwale Rady Najwyższej Ukrainy z 2017 r. zaznaczono, że w ostatnich latach Ukraina rocznie wydaje na edukację około 5,3 produktu krajowego brutto (PKB). Środki finansowe przyznawane na realizację zadań oświatowych pochodzą z budżetów różnych poziomów, w tym funduszy specjalnych, które są wypełnione płatnościami od osób prawnych i osób fizycznych (Rada Najwyższa Ukrainy, 2017).

Główne źródła finansowania wydatków na edukację to:

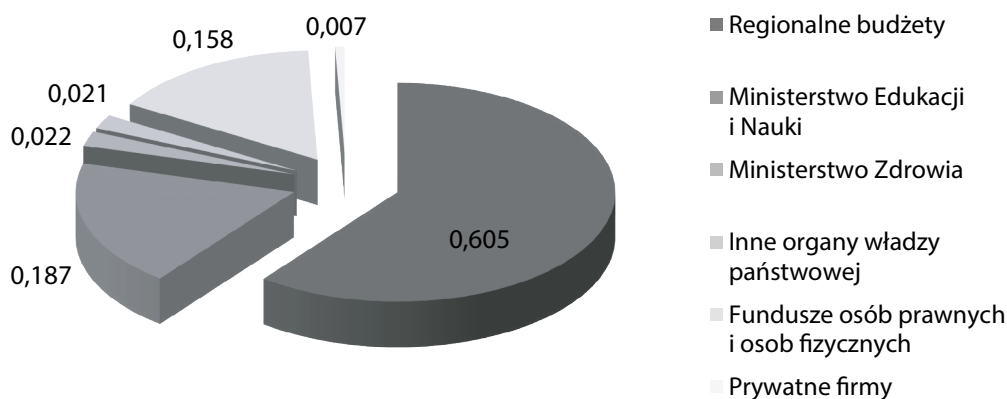
- środki z budżetu państwa i budżetu lokalnego;
- fundusze osób prawnych i osób fizycznych, organizacji publicznych, fundacji;
- datki i darowizny na cele charytatywne;
- fundusze gałęzi gospodarki,
- opłaty za dodatkowe usługi edukacyjne i inne usługi świadczone przez instytucje edukacyjne (płatne usługi, do których uprawnione są instytucje edukacyjne) (Чала і Лазоренко, 2010).

³ Budżet państwa jest głównym, lecz nie jedynym źródłem finansowania systemu edukacji. Do pozostałych źródeł finansowania zaliczyć należy: dotacje partnerskich podmiotów gospodarczych i społecznych, środki finansowe gospodarstw pomocniczych oraz środki własne osób fizycznych. Zob. Szczepańska i Wrześniewski, 2006.

⁴ Realizując politykę spójności w latach 2014–2020 z funduszy unijnych, Polska otrzyma 72,9 mld euro. W obecnej perspektywie do dyspozycji ma 85,6 mld euro. Zob. Departament Funduszy Strukturalnych, *Fundusze unijne dla oświaty w nowej perspektywie finansowej UE 2014-2020* (bdb.). Pobrano 15 marca 2020 z http://www.kuratorium1.home.pl/kuratorium2/nadzor_pedagog/informacja_ogolna/Fundusze_unijne_dla_oswiat.pdf

Strukturę łącznych wydatków na edukację w Ukrainie w roku 2015 w sposób graficzny przedstawiono na Rysunku 4.

Jak wynika z wykresu w 2015 r. 83,5% środków finansowych przyznawanych na realizację zadań oświatowych pochodzi z państwowego budżetu. Znacząca część tych środków – 60,5% pochodzi z budżetów regionalnych i tylko 23% z budżetu agencji rządowych: Ministerstwa Edukacji i Nauki, Ministerstwa Zdrowia, Ministerstwa Kultury, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz wielu innych zcentralizowanych instytucji rządowych. Od osób fizycznych, firm prywatnych, organizacji publicznych, fundacji oraz osób prawnych na edukację w danym roku pochodzi 16,5% środków finansowych, w skali wszystkich skumulowanych wydatków. W 2015 r. według danych statystycznych (Państwowa Służba Statystyki Ukrainy [PSSU], 2017) na edukację w Ukrainie wydano 114,2 mld hrywien, co oznacza, że z budżetu państwa wydano 95,357 mld hrywien (57,690 mld to koszty władz regionalnych oraz 37,666 mld – koszty centralnych organów władzy państwowej), podczas gdy ze środków własnych osób prawnych i osób fizycznych – 18,843 mld hrywien.

Rysunek 4. Źródła finansowania jednostek oświatowych w Ukrainie w 2015 r.
Źródło: Państwowa Służba Statystyki Ukrainy (2017).

Analiza materiałów źródłowych (PSSU, 2011, 2015) daje podstawy, aby stwierdzić, że podobnie jak w Polsce system edukacji w Ukrainie jest skorelowany z systemem ekonomicznym, jednak ta korelacja nie jest tak silna jak w przypadku polskiego systemu edukacji. W Ukrainie większość środków finansowych przyznawanych na realizację zadań oświatowych pochodzi z budżetu państwa. Aczkolwiek procentowy udział funduszy osób prawnych, firm prywatnych oraz osób fizycznych lokowany w edukację w celu osiągnięcia odpowiedniego poziomu wykształcenia jednostki wzrasta (PSSU, 2015). Wyraźnie dostrzega się to w szkolnictwie zawodowym, które według struktury ukraińskiego systemu edukacji należy do szkół wyższych I–II poziomu akredytacji.

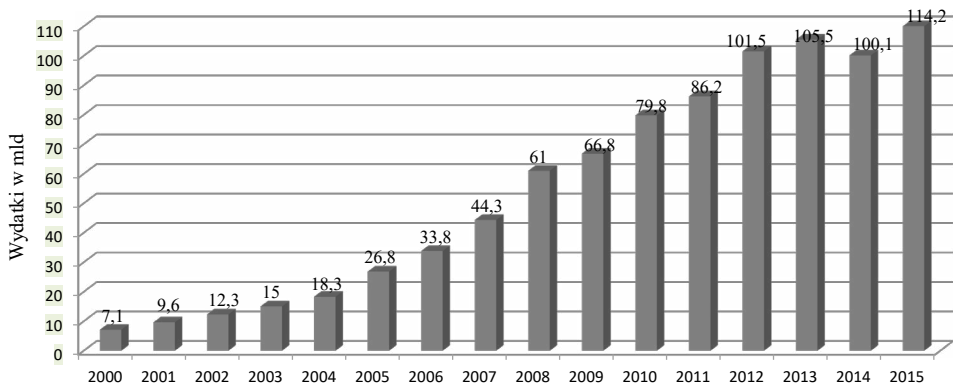
Uznano, że czynnik ekonomiczny wywiera wpływ na system oświaty Ukrainy, jednak jego oddziaływanie jest relatywnie słabsze niż w Polsce, ponieważ źródła finansowania ukraińskich jednostek oświatowych są bardziej zróżnicowe.

3.1. Wysokość środków finansowych przyznawanych na oświatę w Ukrainie

Opisując ukraiński system edukacji należy zaznaczyć, że jeszcze w 1993 roku Gabinet Ministrów Ukrainy zatwierdził przyjęty (w 1992 r.) na I Ogólnoukraińskim Kongresie Pracowników Edukacji narodowy program *Edukacja: Ukraina XXI wieku* (Gabinet Ministrów Ukrainy, 1993). Jedną z podstawowych zasad programu była wariacyjność (różnorodność) edukacji. Przewidywała ona stworzenie nie tylko różnych instytucji edukacyjnych, lecz także możliwość powstania rozmaitych form edukacji, środków kształcenia czy wychowania. Tradycyjna szkoła średnia nie była już jedyną placówką oświatową. Powstawały nowe typy szkół. W 2009 r. w ukraińskim systemie edukacji istniało 588 gimnazjów (2,9%), 386 liceów (1,9%), 36 kolegiów (0,2%), 2236 zespołów szkół (10,9%) z ogólną liczbą uczniów 912 tys. (20%). Natomiast szkoły prywatnej formy własności nie były popularne. Funkcjonowało tylko 218 takich placówek (1,1%) z 20,1 tys. uczniów (0,4%) (Кремень, 2011). Po uwzględnieniu powyższych danych, w niniejszych badaniach empirycznych brano pod uwagę wyłącznie placówki publiczne.

Jak już zaznaczono, w Ukrainie działalność instytucji i placówek edukacyjnych, organizacji i przedsiębiorstw systemu oświaty jest w większości finansowana ze środków budżetowych. Zebrane dane statystyczne wskazują, że kwoty pieniężne przyznawane na realizację zadań oświatowych systematycznie rosły. Jeśli wydatki na edukację w 2000 r. wynosiły 7,1 mld hrywien (4,2% PKB), 2003 r. – 15,0 mld hrywien (5,6%), 2006 r. – 33,8 mld hrywien (6,2%), 2009 r. – 66,8 mld hrywien (7,3%), 2010 r. – 79,8 mld hrywien (7,4%), to już w 2015 r. – 114,2 mld hrywien (5,74%) (Кремень, 2011; PSSU, 2015). Dynamikę zmian środków finansowych przyznawanych na edukację przedstawiono na Rysunku 5.

Wydatki na edukację w Ukrainie (mld hrywien)

Rysunek 5. Środki finansowe przyznawane na realizację zadań oświatowych w Ukrainie.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Кремень (2011, s. 37); Państwowa Służba Statystyki Ukrainy (2015); Państwowa Służba Statystyki Ukrainy (2017).

Warto podkreślić, że w informacyjno-analitycznych materiałach opisujących funkcjonowanie instytucji państwowych w Ukrainie (Луцький i in., 2012) zaznaczono, że pomimo progresywnego wzrostu środków finansowych przyznawanych na edukację, większa część wydatków była skierowana nie na podwyższenie efektywności edukacji, lecz na opłaty komunalne placówek oświatowych i wynagrodzenia pracownicze.

Według Banku Światowego budżetowe finansowanie edukacji w Ukrainie w 2017 r. wynosiło 6% PKB. Na skutek dewaluacji hrywny publiczne wydatki na edukację w ujęciu realnym

spadły o 35%. Mimo to nadal należą one do najwyższych na świecie. Problem kryje się w nieefektywnym wykorzystywaniu funduszy. Obecnie w Ukrainie na jednego nauczyciela przypada dziewięciu uczniów, więc średnia liczba uczniów w klasie jest jedną z najniższych na świecie. Utrzymanie tak małych klas to główna przyczyna wysokiego i nieefektywnego wydawania środków na realizację zadań oświatowych w Ukrainie (Finbalance, 2018).

Poza tym realizacja prosocjalnej polityki oświatowej w rzeczywistości prowadziła do sytuacji, w której państwo, mimo tego, że ustawicznie gwarantowało wsparcie finansowe (art. 61 ustawy⁵ stanowił, że wydatki na edukację powinny być w kwocie nie mniejszej niż 10% dochodu narodowego), to w praktyce nie zawsze wywiązywało się z danych obietnic. Oznaką niegospodarności w systemie edukacji było także to, że państwo przydzielało znaczny pieniężny resurs na edukację, lecz nie posiadało mechanizmów, które zapewniałyby kontrolę ich racjonalnego wykorzystania. Dlatego mimo zwiększenia wydatków budżetowych na edukację (z 4,2% PKB w 2000 roku do 7,0% PKB w 2007 roku) efektywność wykorzystanych środków pozostawała skrajnie niska (Луцький і ін., 2012).

Podsumowując drugi etap badań porównawczych, stwierdzono, że w Ukrainie pomimo różnego rodzaju niedociągnięć i uchybień, realizowana przez państwo polityka finansowa w pewnym stopniu była ukierunkowana na poprawę warunków pracy, stopniowy wzrost wynagrodzenia pracowników oświaty oraz podtrzymywanie ich motywacji do sumiennej realizacji programów nauczania. Czynniki ekonomiczne w tym przypadku miały za zadanie stymulować proces dydaktyczny, pośrednio wpływać na pracę nauczycieli oraz na efektywność procesu nauczania-uczenia się.

Na podstawie pozyskanych danych statystycznych stwierdzono także, że dynamika wzrostu wydatków na edukację w Ukrainie od roku 2000 nabiera tempa, zachowując tendencję wzrostową. Innymi słowy, w perspektywie czasu oddziaływanie czynnika ekonomicznego na ukraiński system oświaty ma charakter wzrostowy.

Warto również zaznaczyć, że w ukraińskich realiach głównym źródłem finansowania systemu edukacji pozostaje budżet państwa z istotnym, około 16% udziałem osób prawnych i fizycznych. Uznano zatem, że środki finansowe przyznawane na realizację zadań oświatowych pochodzą wyłącznie od podmiotów wewnętrznych. Unia Europejska, jako podmiot zewnętrzny, z powodu uwarunkowań geopolitycznych nie bierze udziału w finansowaniu ukraińskich jednostek oświatowych. Pozostaje natomiast partnerem Ukrainy w dziedzinie edukacji ogólnokształcącej, zawodowej czy w szkolnictwie wyższym. Dobrym przykładem integracji oraz współpracy jest udział Ukrainy w realizacji takich projektów jak Sokrates (1995–2006), Leonardo da Vinci (1995–2006), Młodzież (2000–2006) (Луцький і ін., 2012).

3.2. Analiza komparatystyczna środków finansowych przyznawanych na edukację

Rysunki 3 oraz 5 pozwalają określić tendencję wpływu czynnika ekonomicznego (wzrostową, stałą lub spadkową) na system edukacji Polski i Ukrainy. Jednak w celu analizy komparatystycznej zdecydowano się wprowadzić jeszcze jeden wskaźnik porównawczy. Uznano, że miarodajnym, a zarazem porównywalnym wskaźnikiem wpływu czynnika ekonomicznego na kształcenie młodego pokolenia będzie wartość produktu krajowego brutto (% PKB) przyznawana na realizację zadań oświatowych w obu krajach. Dodam, że stosując ten wskaźnik, wydatki polskiego i ukraińskiego rządu łatwo porównać, bo nie wymagają konwersji waluty krajowej.

⁵ Rada Najwyższa Ukrainy/ Верховна Рада України, Закон України «Про освіту» Pobrano 3 lutego 2018 z <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>

Wartość produktu krajowego brutto (% PKB) przyznaną na edukację w Polsce i Ukrainie w latach 2008–2019 zaprezentowano w Tabeli 1.

Tabela 1.

Wartość produktu krajowego brutto (% PKB) przyznana na edukację w Polsce i Ukrainie w latach 2008–2019

Rok	Wydatki rządowe na edukację (% PKB)	
	Polska	Ukraina
2008	4,2	6,1
2009	4,4	7,0
2010	4,3	7,1
2011	4,2	6,3
2012	4,1	6,9
2013	4,4	6,9
2014	4,4	6,3
2015	4,4	5,7
2016	4,3	5,4
2017	4,3	6,0
2018	4,3	5,9
2019	3,7	6,0

Zródło: opracowanie własne na podstawie: Бучковська, Я. Г., Баранецька, О. В., (2017); Вербовий, М. В., П'ятенко, Н. І. (2020); The World Bank (2022).

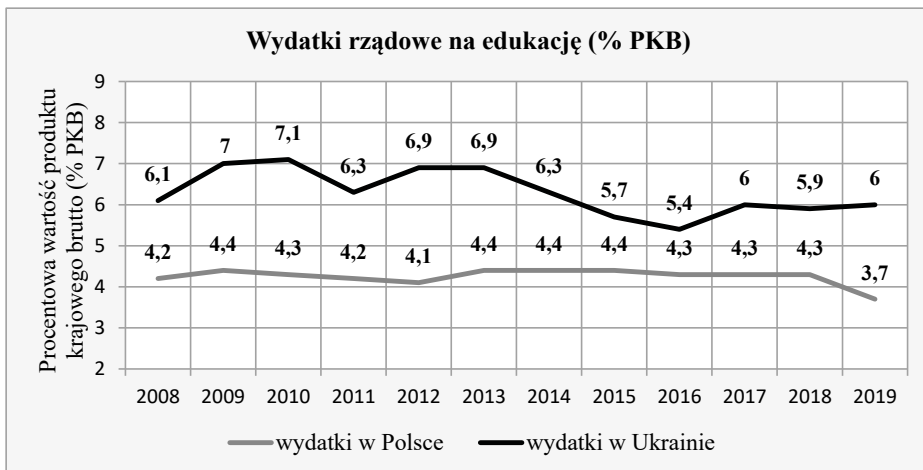
Na podstawie zgromadzonych danych stwierdzono, że:

1. W latach 2008–2018 polski rząd rocznie wydawał na edukację około 4,2% produktu krajowego brutto (PKB). Dostrzegamy prawie niezmienną procentową wartość wydatków rządowych na oświatę w relacji do PKB. Wyjątkiem był rok 2019, w którym wydatki budżetu państwa na realizację zadań oświatowych spadły do 3,7% PKB. W tym samym okresie wydatki ukraińskiego rządu na oświatę rok do roku różniły się nawet o kilka procent. Jeśli w 2010 r. wynosiły one 7,1% PKB, to sześć lat później (2016 r.) spadły do rekordowo niskiego poziomu 5,4%, a w 2017 r. i 2019 r. znowu wzrosły do 6% PKB.
2. W Ukrainie wydatki budżetu państwa na realizację zadań oświatowych w relacji do produktu krajowego brutto są prawie o 50% większe niż wydatki w Polsce przyznawane na realizację tychże zadań.
3. Utrzymywanie wydatków na edukację w stosunku do PKB na lekko zmiennym poziomie (ok. 4,2% w Polsce) oraz ich różnicowanie (od 5,4% do 7,1% w Ukrainie) jest uwarunkowane zarówno czynnikiem politycznym (działaniem partii rządzących), jak i czynni-

kiem ekonomicznym (wysokością budżetu państwa). Czynniki społeczne (polityczne oraz ekonomiczne) pośrednio oddziałują na system edukacji, determinują proces dydaktyczny, a także efektywność kształcenia.

4. Stopniowy wzrost wydatków na oświatę w Polsce i w Ukrainie jest podyktowany nie tylko wzrostem gospodarczym, lecz także kosztami rozwoju społecznego. Jeśli w Polsce w 2009 r. na realizację zadań oświatowych przydzielono 4,4% PKB, czyli 33,4 mld złotych, to w 2015 r. przy identycznej wartości PKB (4,4%) przyznanej na edukację kwota wydatków na realizację porównywalnych zadań wzrosła do 40,3 mld złotych. Podobną sytuację dostrzegamy w Ukrainie. W 2008 r. na oświatę przyznano 6,1% PKB, to znaczy 61 mld hrywien, a w 2013 r. – 6,9% PKB lub innymi słowy 105,5 mld hrywien. Zaprezentowane dane z jednej strony ujawniają zależność systemu edukacji od czynnika ekonomicznego (wzrost kosztów rozwoju społecznego powoduje wzrostową tendencję wpływu czynnika ekonomicznego na system edukacji), z drugiej zaś – dają do zrozumienia, że brak tej zależności (np. utrzymanie wydatków związanych z realizacją zadań oświatowych na niezmiennym poziomie) spowoduje istotne problemy w systemie edukacji.

Dla lepszej czytelności zgromadzonych danych zdecydowano się wartość produktu krajowego brutto (% PKB) przyznaną na edukację w Polsce i Ukrainie w latach 2008–2019 zaprezentować w sposób graficzny (Rysunek 6).

Rysunek 6. Wartość produktu krajowego brutto (% PKB) przyznana na edukację w Polsce i Ukrainie w latach 2008–2019.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Бучковська, Я. Г., Баранецька, О. В., (2017); Вербовий, М. В., П'ятенко, Н. І. (2020); The World Bank (2022).

Należy dodać, że pozyskiwane dane ilościowe zarówno ze źródeł internetowych, jak i literaturowych mogą nieznacznie różnić się między sobą. Na przykład źródło internetowe *Analitycznyj centr AMU* (AMU, 2019) podaje, że wartość PKB przyznana na realizację zadań oświatowych w Ukrainie w 2018 r. wynosiła 6,3% (prezentowana 5,9%), a w 2019 r. – 5,8% (prezentowana 6%). Wówczas na stronie internetowej *Statista* (Statista, 2022) wartość PKB przyznana na edukację w Polsce w okresie od 2008 r. do 2016 r. różni się od wartości prezentowanych o 0,1–0,6%, a za 2019 r. o 1%.

Nieznaczące rozbieżności w pozyskanych danych ilościowych istotnie nie wpłynęły na analizę komparatystyczną środków finansowych przyznawanych na edukację w Polsce i Ukrainie.

Wnioski

Po dokonaniu analizy wybranych aspektów systemu edukacji, stwierdzono, że oprócz czynników subiektywnych oraz obiektywnych, wywierających istotny wpływ na edukację, kształcenie młodego pokolenia jest uwarunkowane znacznie większą liczbą bodźców. Niektóre bodźce zgrupowano i przedstawiono jako czynniki społeczne. Dostrzeżono, że czynniki społeczne są skorelowane z czynnikami subiektywnymi oraz obiektywnymi. Razem tworzą one układ, który warunkuje proces dydaktyczny.

Jednym z determinantów warunkujących zarówno działalność całego systemu edukacji, jak i działalność dydaktyczną poszczególnej placówki oświatowej jest czynnik ekonomiczny – wsparcie finansowe przyznawane z budżetu państwa na realizację zadań oświatowych. W badaniach przyjęto założenia, że czym więcej środków finansowych przyznaje się placówkom oświatowym, tym nowocześniejszym staje się proces dydaktyczny i wzrasta jego efektywność.

Stwierdzono, że w Polsce środki finansowe przyznawane na edukację pochodzą zarówno od podmiotów wewnętrznych, jak i zewnętrznych – Unii Europejskiej. W latach 2000–2019 wydatki budżetu państwa przyznawane na oświatę systematycznie rosły. Wpływ czynnika ekonomicznego miał charakter wzrostowy. W celu zwiększenia efektywności wydatków finansowych zmieniono algorytm naliczania subwencji oświatowej. Daje to podstawy, by stwierdzić, że czynnik ekonomiczny wywierał wpływ na system edukacji, a pośrednio także na proces dydaktyczny, w tym efektywność kształcenia.

W badanym okresie czynnik ekonomiczny oddziaływał również na system oświaty Ukrainy. Jednak w porównaniu do polskich realiów jego wpływ był relatywnie słabszy. W skali skumulowanych wydatków przyznawanych na realizację zadań oświatowych, znaczna ich część (16,5% w 2015 r.) pochodziła od osób fizycznych, firm prywatnych, organizacji publicznych, fundacji oraz osób prawnych. Środki finansowe przyznawane na edukację pochodziły wyłącznie od podmiotów wewnętrznych. W perspektywie czasu oddziaływanie czynnika ekonomicznego na ukraiński system oświaty ma charakter wzrostowy. Istotnie wpływa to na edukację młodego pokolenia, pośrednio także na efektywność kształcenia.

Czynnik ekonomiczny pozostaje nadal ważnym bodźcem determinującym system edukacji wielu krajów oraz pośrednio oddziałuje na proces dydaktyczny.

Bibliografia

- Babanski, J. K. (1985). *Problemy efektywności badań dydaktycznych*. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne.
- Babanski, J. K. (1979). *Optymalizacja procesu nauczania*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Błażejowski, W. (2013). *Kanon, skuteczność i efektywność kształcenia ogólnego w Polsce*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Бучковська, Я. Г., Баранецька, О. В., (2017). Фінансування освіти в Україні: стан і перспективи. *Університетські наукові записки*, 64, 259–271.
- Dąbrowska, G. (1983). Związek poziomu umysłowego uczniów z wynikami nauczania. W: B. Niedośpiół (red.), *Uwarunkowania osiągnięć szkolnych uczniów* (s. 81). Kielce: Instytut Kształcenia Nauczycieli im. Władysława Spasowskiego.

- Denek, K. (1980). *Pomiar efektywności kształcenia w szkole wyższej*. Warszawa: PWN.
- Denek, K. (1980). Efektywność kształcenia jako kategoria dydaktyki. W: K. Denek i A. Mościcki (red.), *Podstawy pomiaru i oceny efektywności procesu kształcenia* (s. 33). Koszalin: Instytut Kształcenia Nauczycieli i Badań Oświatowych.
- Denek, K. (1992). Nowe paradygmaty pomiaru efektywności w szkolnictwie zawodowym. *Pedagogika Pracy*, 20(2), 41–50.
- Dolata, R. i in. (2014). *Kontekstowy model oceny efektywności nauczania po pierwszym etapie edukacyjnym*. Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.
- Furmańska, M. (2014). Nierówność społeczne jako źródło niepowodzeń szkolnych na świecie. W: A. Karpińska i M. Zińczuk (red.), *Dydaktyczna refleksja o edukacyjnych priorytetach* (s. 53–66). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Gawroński, K. i Kwiatkowski, S. M. (red.) (2014). *Prawo oświatowe*. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer.
- Gęsicki, J. (2002). Przemiany w edukacji. W: M. Marody (red.), *Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku* (s. 100). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Hnatiuk, M. (2016). Qualitative and quantitative changes of upper secondary education in Poland. *Comparative Professional Pedagogy*, 6, 74–80.
- Hnatiuk, M. (2017). Czynniki polityczno-ekonomiczne a edukacja przedszkolna w Polsce i Ukrainie. *ScienceRise: Pedagogical Education*, 4, 50–55.
- Hnatiuk, M. (2019). Wpływ czynników technologiczno-informacyjnych na efektywność kształcenia w Polsce. *Edukacja*, 4(151), 91–104.
- Hnatiuk, M. (2020a). Determinanty gospodarcze warunkujące efektywność kształcenia w Polsce i na Ukrainie. *Szkola – Zawód – Praca*, 20, 107–121.
- Hnatiuk, M. (2020b). Czynniki społeczne warunkujące efektywność kształcenia. Czynniki polityczny. *Przegląd Pedagogiczny*, 1, 33–48.
- Jeruszka, U. (2013). Efektywność zatrudnienia i kształcenia zawodowego. W: В. Г. Кремень та ін. (red.), *Інноваційність у науці і освіті* (s. 454–464). Київ–Варшава–Хмельницький: Видавництво „Фенікс”.
- Kabaj, M. (2000). Efektywność kształcenia zawodowego w wybranych krajach. Przewaga systemu dualnego. W: U. Jeruszka (red.), *Efektywność kształcenia zawodowego. Kształcenie zawodowe a rynek pracy* (s.173–199). Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych.
- Kozłowski, J. i Malicka, M. (1979). *Uwarunkowania efektywności pracy dydaktycznej nauczycieli*. Warszawa: Instytut Kształcenia Nauczycieli im. W. Spasowskiego.
- Кремень, В. Г. (ред.) (2011). *Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні*. Київ: Педагогічна думка.
- Kuźniak, I. (1980). Zdeterminowane wyrażania efektów kształcenia. W: K. Denek i A. Mościcki (red.), *Podstawy pomiaru i oceny efektywności procesu kształcenia*. Koszalin: Instytut Kształcenia Nauczycieli i Badań Oświatowych.
- Kwiatkowski, S. M. (2000). Tendencje zmian w zarządzaniu oświatą w krajach Unii Europejskiej. W: C. Plewka i H. Bednarczyk (red.), *Vademecum menedżera oświaty* (s. 16). Radom: Instytut Technologii Eksploatacji.
- Leja, L. (1980). Znaczenie badań nad efektywnością pracy dydaktycznej. W: K. Denek i A. Mościcki (red.), *Podstawy pomiaru i oceny efektywności procesu kształcenia*. Koszalin: Instytut Kształcenia Nauczycieli i Badań Oświatowych.
- Liberska, B. (1974). *Problemy efektywności wyższego wykształcenia*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Луцький, М. Г., Головінов, В. П., Красняков, Є. В., Самойлик, К. С., Чижевський, Б. Г. (2012). *Про участь центральних та регіональних органів виконавчої влади, об'єднань роботодавців у формуванні трудового потенціалу держави та професійній підготовці кваліфікованих робітників для сучасної економіки України*. Київ: Парламентське видавництво.
- Maziarz, Cz. (1976). *Dydaktyka studiów dla pracujących*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Niedośpiął, B. (red.) (1983). *Uwarunkowania osiągnięć szkolnych uczniów*. Kielce: Instytut Kształcenia Nauczycieli im. Władysława Spasowskiego.
- Palka, S. (1977). *Warunki efektywności nauczania w szkole średniej*. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne.

- Perrott, E. (1995). *Efektywne nauczanie*. Przeł. A. Janowski. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne.
- Radwiłowicz, R. (1968). Problemy, metody i organizacja badań. W: R. Radwiłowicz (red.), *Warunki efektywności nauczania w szkołach zawodowych* (s. 39). Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Szkolnictwa Zawodowego.
- Sawiński, J. P. (2015). *Jak zwiększyć skuteczność szkolnej edukacji. Poradnik dla nauczycieli i edukatorów*. Warszawa: Difin.
- Siwińska, J. (1980). *Efektywność przygotowania do zawodu nauczyciela*. Poznań: Instytut Kształcenia Nauczycieli i Badań Oświatowych.
- Skrzypniak, R. (2014). Trójgłos w sprawie niepowodzeń edukacyjnych – trudności wychowawcze. W: A. Karpińska i M. Zińczuk (red.), *Dydaktyczna refleksja o edukacyjnych priorytetach* (s. 37–52). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Szczepańska, D. i Wrześniewski, W. (2006). System finansowania średniego szkolnictwa rolniczego. *Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu - Seria Ekonomia*, 5(377), 215-229.
- Śliwowski, B. (2015). *Edukacja (w) polityce. Polityka (w) edukacji*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Śnieciński, J. M. (red.). (2003). *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Telus, J. (1983). Poziom umysłowy i wyniki w nauce a stan rozwoju fizycznego ucznia. W: B. Niedośpiął (red.), *Uwarunkowania osiągnięć szkolnych uczniów* (s. 101). Kielce: Instytut Kształcenia Nauczycieli im. Władysława Spasowskiego.
- Ustawa z 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. nr 95, poz. 425).
- Вербовий, М. В., П'ятенко, Н. І. (red.). (2020). Фінансування освіти в Україні. Освітня аналітика України. *Науково-практичний журнал*, 3(10), 66–81. Pobrano z https://science.iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/EAU_310_2020-full-spec.pdf
- Закатнов, Д. О. (2013). Досвід оцінювання ефективності функціонування професійно-технічних навчальних закладів у пострадянських країнах. *Професійна педагогіка*, 6, 5–11.
- Чала, Н. Д., Лазоренко, Л. В. (2010). *Бюджетна система*. Київ: Знання.

Źródła internetowe

- Analitycznyj centr AMU (AMU). (2019). *Wydatky zwedenoho budżetu na oswitu za 5 rokiw zrosly udwici*. Pobrano z <https://www.auc.org.ua/novyna/vydatky-zvedenogo-byudzhetu-na-osvitu-za-5-rokiw-zrosly-udvichi>
- Departament Funduszy Strukturalnych, *Fundusze unijne dla oświaty w nowej perspektywie finansowej UE 2014–2020* (bdw.). Pobrano 15 marca 2020 z http://www.kuratorium1.home.pl/kuratorium2/nadzor_pedagog/informacja_ogolna/Fundusze_unijne_dla_oswiat.pdf
- Finbalance (2018). *Switowyj bank: wydatky Ukrainy na oswitu – odni z najwyszczych w switi, ale wony ne efektywni*. Pobrano z <https://finbalance.com.ua/news/svitoviy-bank-vidatki-ukrani-na-osvitu---odni-z-nayvishchikh-u-sviti-ale-voni-ne-efektivni>
- Kabinet Ministrów Ukrainy (1993). *Derżawna Nacionalna Prohrama „Oswita: Ukrajina XXI stolittia*. Pobrano z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>
- Mniejszości Narodowe i Etniczne, MSWiA (2015). System finansowania edukacji, w tym zadań służących podtrzymywaniu tożsamości narodowej, etnicznej i językowej mniejszości. Pobrano z <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/komisja-wspolna/grupy-robocze/finasowanie-zadan-oswia/9175,Prace-grupy-roboczej-Komisji-Wspolnej-Rzadu-i-Mniejszosci-Narodowych-i-Etnicznyc.html>
- Państwowa Służba Statystyki Ukrainy (2010–2015). *Statystycznyj biuleteń „Zahalnooswitni nawczalni zakłady Ukrainy”*. Pobrano z http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_shool_bl.htm
- Państwowa Służba Statystyki Ukrainy (2011). *Statystycznyj szczoricznyk Ukrainy za 2010 rik*. Pobrano z http://ecopravo.org.ua/stat/yearbook_2010_ua.pdf
- Państwowa Służba Statystyki Ukrainy (2015). *Osnowni pokaznyky dijalnosc wyszczych nawczalnych zakladiw Ukrainy na poczatok 2014/15 nawczalnoho roku. Statystycznyj biuleteń*. Pobrano z https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2015/bl/01/bl_VNZ_14.zip

- Państwowa Służba Statystyki Ukrainy (2017). *Nacjonalni rachunki oswity Ukrainy u 2015 roci*. Pobrano z <https://goo.gl/coUUZo>
- Rada Najwyższa Ukrainy (2017a). *Pro rekomendaciji parlamentśkich sluchań na temu: „Pro stan ta problemy finansuwannia oswity i nauky w Ukraini”*. Pobrano z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2133-19>
- Rada Najwyższa Ukrainy (2017b). *Zakon Ukrainy „Pro oswitu”*. Pobrano z <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>
- Statista (2022). *Public expenditure on education in relation to gross domestic product (GDP) in Poland from 2000 to 2021*. Pobrano z <https://www.statista.com/statistics/1269584/poland-public-expenditure-on-education-in-relation-to-gdp/>
- The World Bank (2022). *Government expenditure on education, total (% of GDP)*. Pobrano z <https://data.worldbank.org/indicator/SE.XPD.TOTL.GD.ZS?view=chart>